

Az orgonakészítő Kováts István (1797—1843) önéletírása

ZOMBORI ISTVÁN

(*Szeged, Móra Ferenc Múzeum*)

A jelen publikációban Kováts István orgonakészítő-mester életéről és munkásságáról szeretnénk számot adni. Személye azért fontos, mert ő a megalapítója egy olyan jónevű szegedi polgárcsaládnak, amely tehetséges tagjai révén több generáción át jelentős szerepet játszott a város életében. Munkájuk révén a Kováts¹ család tagjai összekapcsolták az elmaradott hazai viszonyokat a legmodernebb nyugat-európai eredményekkel, igaz, főként szakmai tekintetben. A város politikai irányításában nem vállaltak részt, de a művelődés terén már kimutatható hatásuk. A család történetének vizsgálata elősegíti ismereteink gyarapodását a szegedi polgárság kialakulásának, kapcsolatainak és művelődésének eredetét illetően. A most ismertetendő kézirat, ill. nyomtatásban egyszer már megjelent írás hozzásegít bennünket, hogy betekintsünk a múlt század első felének polgári gondolkodásába.

E tanulmány egyúttal részét képezi egy nagyobb szabású munkálatnak, amely során vizsgálat alá kerülnek a XIX—XX. századi szegedi polgári társadalom nagyobb, ismertebb családjai, olyanok mint a Vedres és a két Kováts, továbbá a Gál, Wagner, Holtzer, Auer, Gottwald, Lengyel, Ruttkai stb. családok. Mindezt elősegíti, hogy az elmúlt évek tudatos gyűjtése során a szegedi múzeum jelentős családi hagyatékokhoz jutott, amelyek nemcsak gazdag tárgyi anyagot, (viselet, életmód stb.), de fontos fotó- és iratanyagot is eredményeztek. Ezek feldolgozása, publikálása és kiállítása az elkövetkezendő évek feladata. Tudományos eredményei pedig lehetővé teszik az eddigi kép pontosítását, árnyaltabbá tételét, megkönnyítik földérinteni e polgárság családi és üzleti kötődését, rokoni és szakmai kapcsolatait, élet- és gondolkodásmódját.

Különösnek fontosnak tartjuk az írásos emlékeket. E tekintetben talán Vedres István munkássága a leggazdagabb, de ezzel most nem kívánunk foglalkozni, erről elég sok adat ismert a szakirodalomban.² Hasonlóképpen csak utalok az építőmester Kováts István tevékenységére, mert erről a közelmúltban megjelent önéletírása bőséges ismereteket ad.³

Csak a további részletes kutatás adhat számot arra, mi az oka, hogy e családok két- három generáció után rendszerint eltűntek, vagy legalábbis lehanyaglottak. Mi az oka, hogy jelentős ipari létesítmények birtokában nem következett be érdemleges

¹ A Szegeden is igen elterjedt családnév általánosságban a XIX. század végén, a XX. század elején már mindenütt Kovács formában jelenik meg. Így történt ez az „orgonás” Kovács család esetében is. Az „orgonás” megkülönböztetést pedig azért kívánjuk erősen hangsúlyozni, hogy véletlenül se cserélje össze senki az építőmester Kováts Istvánnal (1822—1902), akinek jóval terjedelmesebb önéletrajza nyomtatásban is megjelent.

² Vedres István életére és munkásságára ld. Nagy Zoltán: 1956.

³ Kováts István: 1981.

kapitalista dinasztia-alakítás, az ipari és kereskedelmi (esetleg banktőke) komolyabb összekapcsolódása. Hogy a szegedi családok rendszerint beérték egy-egy iparág szűk kereteivel, sokszor a manufaktúrális szinttel, hogy látványos politikai karrier alig kapcsolódott az anyagi bázishoz. Választ kell adni arra is, miért kisszerűbb, vidékieesebb, provinciálisabb ez a polgárság, mint a hasonló időszak pesti polgársága. Csak a nagyságrend nem magyarázza ezt: hiszen Pest mögött Szeged a második legnagyobb város a XIX. század második felében, földrajzi helyzete előnyös. Jelentős kereskedelmi, pénzügyi központ, Magyarország belseje és a Délvidék között komoly vasúti és vízi közlekedési csomópont. Nyelvi akadály sem volt, hiszen a kor polgárai jól tudtak németül, sokan szerbül és szlovákul. Szegeden jelentős erőt képviselt a zsidó polgárság is. Mindezeket előrebocsátva tekintjük át Kováts István működését.

Kováts István apja, Ferenc, ötgyermekes kecskeméti család legkisebb gyermeke. Legidősebb bátyja asztalos volt, és Ferenc nála tanulta ugyanezen mesterség fortélyait. Ezután felkerekedett, Csongrádra költözött és megnősült. Egy gazdaember lányát vette feleségül, akitől 3 gyermeke született, közülük a legkisebb volt az általunk vizsgált István. Mivel az apa 1810-ben meghalt, a gyerekek sorsát gyámjuk irányította. A legidősebb gyermek, Anna, földműveshez ment feleségül, János a magyarszűcs mesterséget tanulta ki, és elköltözött Nagykunszentmártonba. Istvánt 1811-ben egy csongrádi asztalosmesterhez adták, hogy atyja mesterségét követve, becsületes iparosnak tanuljon. Rendben le is töltötte a három évet, 1814-ben szabadult fel és a kor szokása szerint vándorútra indult. Nem tudjuk pontosan, merre járt az első két esztendőben, de az bizonyos, hogy 1816-ban Triesztben volt. Ott ismerte és kedvelte meg az orgonakészítés folyamatát, amit szeretett volna kitanulni. Ezért tovább vándorolt és az ausztriai Krajna híres városában, Laibachban, megállapodott egy mesterrel, és négy évig tanulta az orgonakészítést. Ennek leteltével még két és fél évet töltött vándorlással, tovább gyarapítva ismereteit a híres német városok orgonakészítő mestereinél.

1823 augusztusában, csaknem 10 évi távollét után, tért vissza Csongrád városába és ott azonnal megkezdte orgonakészítő mesterségét gyakorolni. Egy év múlva, 1824-ben megházasodott, szarvasi lányt vett feleségül, akitől 17 év alatt kilenc gyermeke született. Az első két gyerek meghalt, de a többi hét (4 fiú, 3 lány) szépen felnőtt.⁴ Az élet élénkülése folytán 1826-ban Hódmezővásárhelyre, majd a következő évben Szegedre költözött. Itt épített házat a mai Bokor utcában (akkor Gyalogköz), közel az Április 4. útja elődjéül szolgált Ingyen utcához⁵ (1827—28-ban). Ekkor már az országban másfelé is elterjedt szakmai hozzáértésének híre. Előbb a Hazai Tudósító adott hírt kiváló hódmezővásárhelyi orgonájáról 1827-ben,⁶ majd a Pest—Budán kiadott német nyelvű újság 1828 nyarán. „Azok között a magyar hazafiak között, akiknek tehetsége és szorgalma szívüggé teszi, hogy művészetük és ügybuzgóságuk által hasznára legyenek a hazának és neki dicsőséget szerezzenek, a csongrádi születésű Kováts István úr megérdemli, hogy igen nagy dicsérettel említsék, és hogy neve mindenütt ismert legyen.” Ezek után részletesen ismertetik szakmai hozzáértését és lelkiismeretességét. majd a bizalmat fokozandó, így fejezik be a tudósítást:

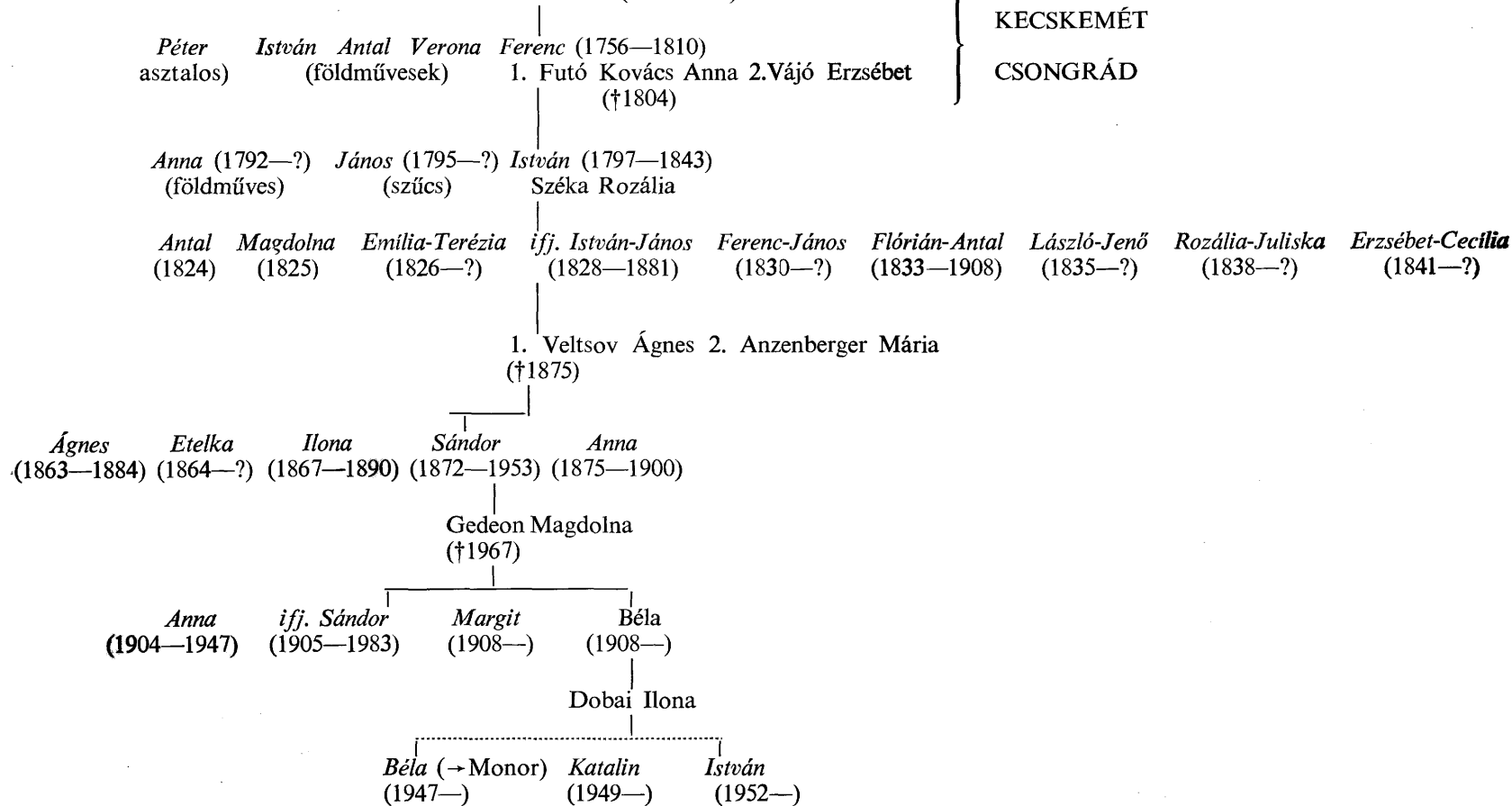
⁴ Életére vonatkozó adataink legnagyobb részét saját önéletrajzából merítettük. Ez az igen értékes dokumentum sok más — a Kováts—Kovács családra vonatkozó — anyaggal együtt 1986-ban, dédunokája, Kovács Béla ajándékként került a múzeum történeti gyűjteményébe, amiért ezúton is köszönetet mondunk. Az adatok másik részét Szigeti Kilián könyvéből vettük. (Az ő jegyzetei nyomán sikerült az eredeti kéziratra is rábukkanni.) A családi dokumentumok és a Szigeti Kilián felkutatta levéltári anyagok xerox másolatai egyaránt föllelhetők a múzeumi anyagban.

⁵ Szigeti Kilián 1982.: p. 50.

⁶ Uo. p. 51. 1827. II. szám. 395. hasáb.

Az orgonakészítő

KOVÁTS (KOVÁCS) CSALÁD

„Kováts úr nem éppen a legrövidebb úton szerezte meg az iparában való jártasságot. Utazott; felkereste Németország legjelesebb városait és az ottani műhelyben szerzett tapasztalatok felhasználásával gazdagította jól megalapozott tehetségét. A magyar haza figyeljen fel arra az ügyes és derék fiatal honfitársára és foglalkoztassa őt mint ahogy megérdemli. Kováts István úr sok megrendelést kér...”⁷

A munka hiányára egyébként nem sokat panaszkodhatott a mester, mert javítással és új orgonák építésével egyaránt ellátták őt bőséggel. Nyilván ez tette indokolttá, hogy 1830-ban „Kompaniába (Közönséges Társaságba)” állt össze Varga Vendel asztalossal, és a források által néven nem nevezett más személyekkel. Sajnos, adatok hiányában nem tudjuk megmondani miért, 1831-ben már föl is bomlott e szövetség, amely szervezeti formáját tekintve túlmutat a céhes formán, amely Magyarországon ez időben általános volt. De azt tudjuk, hogy később is szépszámú segéddelek dolgoztattott és a műhelyről fennmaradt jegyzék alapján azt mondhatjuk, hogy korának egyik legjobban felszerelt orgonakészítő intézményével rendelkezett.⁸

Vagyonban és tekintélyben gyarapodva Kováts István 1835-ben polgárjogért folyamodott Szeged városához, amit el is nyert. Ezt követően új házba költözött, Rókusra, a mai Eszperantó utcába, amelyet akkor éppen az ő műhelye után Orgona utcának hívtak.⁹ Sajnos, nem túl sokáig élvezhette a megnagyobbodott életteret, mert 1841-től sokat betegeskedett és 1843-ban végül is belehalt súlyos bajába. Élete során 16 orgonát épített, ebből 14-et teljesen, újonnan, saját maga, kettőt pedig felújított. Ráadásul ezek szinte mindegyike nagy, 10—12—14 regiszteres hangszer, nem csoda, ha a Csányban elkészült orgona kapcsán 1835-ben a Társalkodó c. lap is igen elismerően méltatta Kováts munkáját.¹⁰

A mi számunkra mégis Kováts István saját, írásbeli működése a fontos. Szakmai tevékenységét kellően méltatta Szigeti Kilián a szegedi orgonákról készült kitűnő művében, ezért mi azt vizsgáljuk, milyen megfontolásból vágott neki egy szegedi tisztességes mesterember „könyvet” írni. 1831. február 1-én kezdte e nyolcadrét nagyságú kötetet vezetni Kováts István. Sajnos, a vastag, sok lapot tartalmazó darab csak kevés érdemi anyagot hordoz. Nem tudjuk, mi vitte rá szerzőnkre, hogy neki-fogjon írásának. Szándékát viszont elárulja ő maga a címben: „Ezen fent irt nevezetű Nemzetségnek é folyo Életbéli, Szerentés és Szeretsétlen történetéji. az Időnek jeleseb Változásajiról, és történetéjinek le írása.” Majd a bevezetőben azt is kifejti: „Ki a mulandóságról valo meg emlékezésnek! és a Nemzők és Nemzetségek, neveji feltartásának, és Örök emlékezetinek, Atyafi Szeretője lévén, a melyet jövendőbéli gyermekejimmnek, s' maradékimnak, Szívemből Származot Atya fíui, Szeretetett Szivekben bé Plántálni és szembe tűnő képen gyükerezni kívánom! hogy Születnének közülök mindenkor Olyanok, kik ezen könyvnek betsülőji lévén, és az ő Nagy Atyoknak Nyomdo-kait követvén, meg ketőztetett lépésekel...” Vagyis gyermekeinek, unokáinak kívánja az őseket, ill. saját életét példaképpül állítani és ezzel a Kováts nemzetség (család) hírnevét megörökíteni. Sajnos, néhány oldal leírás után — nem tudni, miért — e buzgalma lelohad, és az egész csak az azután született gyermekeinek adatait tartalmazza. Inkább a biblia belső lapján, vagy a kalendáriumok üres oldalain vezetett följegyzé-

⁷ A Gemeinnützige Blätter zur vereinigten Ofner und Pester Zeitung 1828. június 4-i számáról van szó. Idézi Szigeti 1982. pp. 45—46.

⁸ Ezek a felsorolások, ill. a leltár is a múzeumban őrzött kötetben található. Közlésüktől azért tekintünk el, mert a megfelelő magyarázattal ellátva, pontosan elolvashatók Szigeti könyvében. Vö 4. jegyzet. Ezek a részek elsősorban szakmai-ipartörténeti jelentőséggel bírnak.

⁹ Uo. p. 53.

¹⁰ Társalkodó, 1835. 39. szám. Idézi Szigeti 1982. pp. 73—74.

sekhez hasonlít, amely a parasztszaladoknál volt szokás a XIX. században. A kötet középső részén a szolgálatába fogadott segédek részére kifizetett béreket rögzíti, egy másik helyen pedig műhelye fölszerelésének teljes leltárát adja. A két utóbbi rész Szigeti Kilián szerint a magyar ipartörténet és főleg az orgonakészítés fölbecsülhetetlen dokumentuma.¹¹ A kötet kötése arra is utal, hogy esetleges okmányok papírra vetéséhez e lapok adtak helyet, és ezeket kivágták a kötetből.¹²

Nem tudjuk megmondani, miért nem kerekedett részletes családkrónika a jó indítás után. Az a bejegyzésekből látszik, hogy Kováts a kötetet gyakran kézbe vette. 1834-től vezette a segédekkel kapcsolatos bejegyzéseket. 1841-ből való utolsó gyermeke születésének adata. De semmi olyan narratív anyagot nem írt, ami személyére, családjára vagy munkájára vonatkozna, holott az üres oldalak csábíthatták volna. Ehelyett csak az üzleti élet precíz számadatai és nevei sorjázának a lapokon. Pedig az első néhány oldal utáni kihagyás azt jelzi, volt ilyen szándéka. Azt mondhatnánk, hogy valami oknál fogva elment a kedve az írástól. Ennek azonban ellentmond a rendelkezésre álló adat, miszerint a haza haladását fontosnak tartva tollat ragadott, és 1841-ben a „*Társalkodó*” c. lapban megjelent egy többoldalas írása, „*Figyelmeztetés az orgonák és művészetre*” címmel.¹³ Nem egyszerű szakmai írás ez, hanem a hazai művelődés és a művészetek elmaradottsága miatt érzett aggodás kifejeződése. Megállapítja, hogy a magyar természeténél fogva nem gyöngébb, nem rosszabb mint az angol, francia vagy német, csak a körülményekben van különbség, ezért a hazai viszonyokon, a szemléleteken kell változtatni. A külföld eredményeit elismerve követeli a hazai eredmények javítását „*Az angolok sem különösb 's jobb aegyagból gyúrt művei a' természetnek, mint mi vagyunk; nekik sem osztogatá az bővebbkezőleg aján-dékit; éghajlat sem okozza e' különbséget; hanem okozza az alkalom, melyet ők köl-csönös súrlódások által magoknak előidézni képesek; ne mellőztessék-el a' hazafi, ha épen nem volt volna is alkalma magát megisméretni; ne viseltessünk a' haza' gyer-meke iránt antipathiával, ha nyomos jeleit adja hivatása czéljának, e'kép teremünk ingert 's ösztönt 's mindenki igyekezni fog a' tökély felé emelkedni, 's ekkor hazánk nem lesz a' külföld' adófizetője...*”

Kováts István egyéb írásáról nincs tudomásunk. E kevés anyag azt jelzi, hogy a szegedi művelődéstörténet nem gyarapszik újabb Vedres Istvánnal, de még csak az építész Kováts Istvánhoz hasonló személyiséggel sem. Mégis értékes adalékok ezek a reformkori Szeged polgári gondolkodására, a nemzeti öntudat formálódására és az egyéni érdeken túl a hazai haladásért érzett aggodásra. Fontos számunkra a tény,

¹¹ Szigeti 1982.: p. 54. Vö. a 8. sz. lábjegyzettel.

¹² A kézirat 23×38 cm-es fűzött lapokból áll. Eredetileg nem számozták, csak a feldolgozás során adtuk lapszámozást. Az 1; 8—12 és a 27. lap üres. A most közlendő családtörténeti rész a 2. v. oldal kezdődik és az 5. r-n fejeződik be. Az 5. v.-6. r. oldalakon található saját készítésű orgonáinak leírása (ld. Szigeti im. pp. 69—71). A 7. v-n halovány, de összefüggően nem olvasható néhány soros idegen kéztől származó ceruzabejegyzés látható, 1881—82-es dátumokkal. Egy-egy szó kiolvasása alapján megállapítható, hogy családi halálozást, ill. születést jegyeztek fel. A 13. r-14. v. tartalmazza a műhelyleltárt (ld. Szigeti im. pp. 55—60. és 254—259). A 15. r — 26. v. oldalakon találhatjuk a segédekkel, napi kiadásokkal kapcsolatos bejegyzéseket. (Ezek java részét közli Szigeti im.: pp. 62—64.)

A 7. v. oldal néhány soros bejegyzésétől eltelve az egész kötet Kováts István autográf, tintával készített kézírata. A kivágott lapok számát a bent maradt csonkok alapján meg tudjuk adni elég pontosan: az üres részben a 9—10. lap között kivágtak kb. 33 lapot. A 12. és 13. lap közül szintén kivágtak kettőt, de ezek meglévő maradványai azt mutatják, hogy volt írás rajtuk, vagy legalábbis olyan lapszéli keretkezéssel látták el őket, mint a 13. lapot. Hasonló állapítható meg a 25—26. lap között kivágott egy lapról is. Összesen tehát 65—70 lapos lehetett a fűzet, de úgy véljük, az írott részekből csak kb. 3 lapnyi hiányzik, ezek is a napi, szakmai följegyzések részét képezték. Az írások 1831—36 között készültek, kivéve az 1838-ban és 1841-ben született gyermekek adatait.

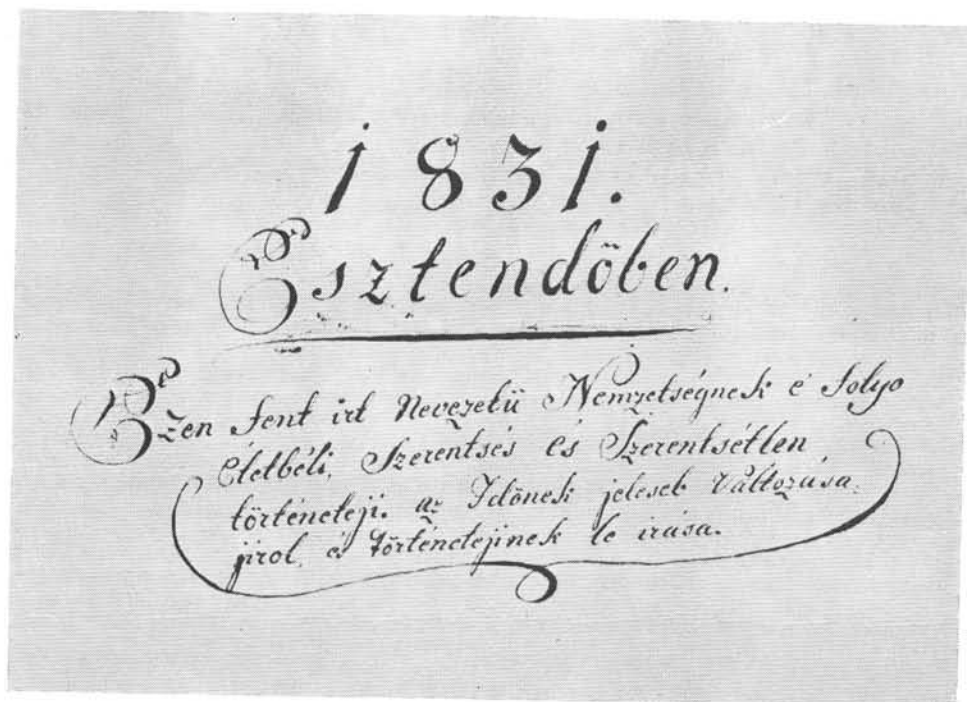
¹³ 1841. 34. sz. pp. 135—136.

amit a vizsgált kötet bizonyít, még így torzóban is: hogy a szegedi polgárságban megvolt ősei iránt az érdeklődés, és a saját életének megörökösítése iránti igény. Talán csak az akarás, vagy a tehetség hiányzott hozzá. Nem tudjuk megmondani, hány hasonló igényű és formátumú családi füzet keletkezett és veszett el a szegedi polgárok között. Egy azonban bizonyos: a most tárgyalt kötet és az általunk nem ismertek nélkül nem keletkezett volna 1885 körül az a nagyszerű kézirat, amelyet „Egy szegény porfiú önéletrajza” címen ismerünk az építész Kovács István tollából.

Az „orgonás” Kovács család tagjai tudtak erről a kötetről és bizonyára nagy becsben tartották édesapjuk írását. Azt igazolni lehet, hogy az elsőszülött fiú örökölte mindig, és a családi képekkel, majd fényképekkel együtt adták tovább az egyre bővülő hagyatékat. Ez a tradíció némileg módosult a közelmúltban, amikor az utód nélküli Sándor átengedte az öccsének, Bélának, akitől a múzeum megkapta a kéziratot. De ő is kikötötte, hogy xerox másolatot kapjon, amit az eredeti példány őrzési helyének föltüntetésével továbbadhat fiainak. A kéziratos példányban további, későbbi bejegyzést sajnos nem találunk. Vagy a vállalkozási kedv hiányzott, vagy a tehetség, az is lehet, hogy eredeti iránti tisztelet tartotta vissza a családtagokat, tény, hogy nem írtak bele. Arról van tudomásunk, hogy az utóbbi másfél évtizedben, a nyugdíjba vonult Kovács Béla két alkalommal is (1974, 1980) papírra vetette apja, K. Sándor (1872—1953) és saját élete történetét, összegezve ebben az egész Kovács—Kovács család múltját. Mindez azonban — a Kovács család további tagjainak sorsával együtt — már egy más tanulmány témája lesz.

Függelék

Kovács István önéletrajza és a Társalkodóban megjelent cikke. Mindkettőt az eredeti ortográfia szerint közöljük.

1. kép: A kézirat 2. v. oldala

Ezem Könyvemek Szerzője Voltam én
 Kováts Istvány.
 Szegedi Orgona, és Klavir Művész
 1831²² ^{Értetődöben} ²² Február Húsban

Ki a Mulandóságrol valo meg emlékeztetőnk, és az Nemzők és
 Nemzetözegek, neveji feltartásának, és Örök emlékeztetőnk,
 Atyáji Szeretője, lévén, a' melyet, zörendőbeli gyermekkejimmnek, s' Mura,
 de. kinnak, Szivemből karmarot, Atyja, fiai, Szeretett, Szivemben be,
 Pántalni és zembe tünö kőpen gyűjtkezni kívánom! hogy születésnek
 Kövűlök mindenkor Ohyanok, köik Ezem Könyvemek belsőjei lévén, és 11. 0,
 Nagy Atyáknak Nyomdabajt követvén, meg kövűtött lepésakel, Istóni
 feletem alatt, is So. Kövűt, és Jamborag, Illyan Ezem Mulando életben
 Utazásának, a' melyeknek ezen Vándorle. Életem, boldog és Szeretős,
 Utazást kívánok, Oh, mely Nagy Örömet vetem Válok, Valakar, hogy
 ha tsak egy két sor, más is találhatam volna, és Nagy Atyáimmak,
 honet Szarvarásajjal, wét is vetem magamnak, ezen tükely, jász,
 jagot, hogy minbenkor Vára Emlekeztetők, a' ti jelen letele. ktől
 Soyva, az én elmúlt létemig. 1831²² Ért. 1. Jekus

Az én Emlekeztetem e' Követ kerendők.
 Az én Atyám. Kováts Ferentz. Születet 1756²² Értet. b.
 22 Dec. Privilegiált Kétszemel m. Városában, Vottak Ol
 testverek, e' Követ kerendők. Kováts Péter. Kirós Ártalos
 Mester ember volt Kétszemel Városában. Kováts Istvány
 gazdálkodo Paraszt Ember volt. Kováts Antal. Sente Paraszt
 ember volt. Kováts Verona. Paraszt embernél volt Fejnel.
 ezek Mind, Kétszemel Városában laklak, Az én Atyám
 pedig Kováts Ferentz az Ártalos Mesterseget ki tanulva,
 az Selygűl említet. Dar. Ko Kováts Péter Ártalos testver
 Julyanak, ez az Név pedig Dar. ko. bizonyosan az Nagy
 Atyáimmak Neveji Vottak, mert az Atyáimmak Követ
 testverjét is, meg Dar. ko Kováts Péternek Nevelek, azon
 felül, említet Ártalos Mester Embell. Pa' Mídon
 az Edecs Atyám az Ártalos Mestersegeben Vándorle
 Idejil ki tölvén, Comgrád Mező Városában. Valaszteta
 lakásat, és tsak 15. Krajtsar Büntet, Kérdete el 11. 0
 Mesterseget, és Feleségül elvete Magának, Kováts
 Annat. Juto Kovát Matyás, Erdemes Garda

Embernek, Hajadon Lejányát, a Melyel Három gyermek,
Kéket Nőmzeleket, egy Lejányt, és két Férfiút, Kévet,
Kézendők.

Kováts Anna testvér Néném Született,
1792. Esztendőben, Kent István Havának,
24^{ik} Nappján.

Kováts János testvér Dátyám Született,
1795. Esztendőben, Karátsony Havának,
21^{ik} Nappján.

En pedig Ki ez Könyvnek Szerzője voltam.

Kováts István Születem

1797. Esztendőben, Karátsony Havának,
10^{ik} Nappján.

Az felül említet Kováts Anna Nőmre Edes Anyánknak,
na, az Sokat Igéző Világ, tsaki Kévisel Kielegítette,
már 1804. Esztendőben, Kent János Havának, 20^{ik}
Nappján, Késded gyermekkorunkban, Goldogul kimúlt
ez mult Közülünk ez Arnyék Világban.

És az Öregységre Maradt Edes Atyám, is mel' megy
Házasodot, ugyan tsak Congrad Városában. Vájo Erzsébet
Nőmzetü, Leffmátos, Hajadon Lejányt, vel' Jelesegyül,
és Erzel Ott az Edes Atyánk. Esztendőki, és 1810.
Esztendőben, az Edes Atyánk is Goldogul kimúlt
ez Arnyék Világban, 15^{ik} Novemberben.

22

Az Édes Anyám Halála után, volt egy Házassági, és egy Bölöts
Kénki, az Házasság Litvácián eladták, az Mesterseghoz való
beszámolókkal, és minden Házasságokkal együtt, és igen pénz
az Tulori Állá jót, az Bölötskel pedig Arondában adta az Tulori,
Ezért utána az testvér Nénemet a Ki is Kézölünk Öregben Tévén.
Férhez ment, egy betűlítés Paraszt Emberhez, Kínosi Neve Fekete
Jánosy Vala, ugyan tsáki Congrad, Mező Városának Lakosa
és ezét Nemzetek több gyermekeket, és éltek az Isteni felelem
ulat.

Az Testvér bátyám Pedig, az Magyar Szüts Mesterseget tanulta,
és feljő szabadult, és betűlítésen Kézölőte Vándorló Jelejét,
és Nagy Kun Szent Mártonyban Valasztola Magának
Lakó Helyet, és ott let Mester Embere, és meg is Házassodot
valami Szász Kő Nevezetűnek az Lejányát vele fel feleségül,
a melyet több gyermekeket Nemzetek, és az ő Hegény Sorok
ban, Jamborul élteki, és az Istent felteki.

És engemet pedig mint Kiseb testvért, 1811^{én} November 10^{én}
Nappján az Házasság Mestersegh Tanulásvára adták, Vajda
Mártony Betűlítés Házasság Mester Urhoz, ugyan tsáki
Congrad Mező Városának erdemos Lakosa volt, a Kínosi is
el töltöttem Három Évtendőket az tanulásban, és 1814^{én}
November 10^{én} Nappján fel szabadultam, és elmentem Vándorlani,
és 1816^{én} Évtendőben a Miden Ké Vándorlótam Frieszben az
Tenger Partján lévő Nagy Kékötő Városban, ott volt első Éperen
lsem, az Orgona. a Klavir Művészség Éper Mesterseget lltam,
és azt egy meg kedveltem, hogy Mingsjart azon Iggyekertem
hogy Kitanulhasam azon Éper Művészséget, és találtam is
Egy je Embere, a Ki Négy Évtendőre fel Valt, Lajbak
Nevezetű Városban, mint Gräner Prozágnak Fő Városá,
és ott betűlítésen az Istent Kézölőten, és meg
az után Két is fel Évtendőket töltöttem az Vándorlásban
mint Orgona és Klavir Művész Legény, és annaké utána
1823^{én} Évtendőben Augustus holnapján 16^{én} Nappján
Haza jöttem a Vándorlásból, Congrad Mező Városában,
és ott kezdtem el az Orgona és Klavir Művészséget, az
magam kezere, és az után 1824^{én} Évtendőben meg
Házassodtam, elcöttem feleségül egy hajadon lejányt
a melynek Neve Fredia Rozália vala, Szarvasi Éper
tes meg Csücsökem vele 14^{edik} Januáriusban

Ezen fent írt nevezetű Nemzettségnek e' folyó Életbeli, Szerentsés és Szerentsét-
len történetjei. az Időnek jeleseb Változásajriol, és történetejinek le írása.

Ezen Könyvnek, Szerzője Voltam és Kováts Istvány. Szegedi Orgona, és Klavir
Művész 1831^{dik} Esztkendőben 1^{so} Februáriusban

Ki á mulandoságról valo meg emlékezésnek! és az Nemzők és Nemzetségek,
neveji fel tárásának, és Örök emlékezetinek, Atyafi Szeretője lévén, á melyet jövendő-
béli gyermekejimnek, s maradékimnak, Szivemből Származot. Atya fiúi, Szeretetett
Szivekben bé Plántálni és szembe tűnő képen gyükerezni kívánom! hogy Születnének
közülük mindenkor Olyanok, kik ezen könyvnek betsülőji lévén, és az ő' Nagy
Atyoknak Nyomdokajit követvén, meg ketőztetett lépésekel. Isteni félelem alatt, az
Jo erkölts, és Jámborság utyán ezen mulando életben Utaznának a' melyeknek ezen
vándorlo Életben, boldog és Szerentsés Utazást kívánok, Oh' mely nagy örömel
vetem Volna valaha, hogy ha tsak egy két sor írást is találhatam volna, az Nagy
Atyájimnak honét Származásajriol! azért is vetem magamnak ezen tsekély fáradságot,
hogy mindenkor visza emlékezetek, á ti jelen létettektől fogva, az én elmúlt létemig.
1831^{dik} Eszt. 1^{so} febru.

Az én Emlékezetem e' követ kezendők.

Az én Atyám. Kováts Ferentz. Születet 1756^{dik} Esztkend. 3^{dik} Dec. Privilegiált
Ketskemét m. Városában, Voltak Őt testvérek, e' Követ kezendők. /:Kováts Péter
Hires Asztalos Mester ember volt Ketskemét Városában. (:Kováts Istvány gazdál-
kodo Paraszt Ember volt. /:Kováts Antal, Szinte Paraszt ember volt, /:Kováts
Verona. Paraszt embernél volt férnél. ezek mind Ketskemét Városában laktak,
Az én Atyám pedig Kováts Ferentz az Asztalos Mesterséget Ki tanulván, az felyül
emlitet, Barko Kováts Péter Asztalos testvér Bátyánál, ez az név pedig Barko. bizo-
nyosan az Nagy Atyájinak neveji voltak, mert az Atyámnak öregeb testvérjét is,
még Barko Kováts Péternek nevezték, azon felül, emlitet Hires Asztalos Mester
embert! /:a midön az Édes Atyám az Asztalos mesterségben Vándorlo Idejit ki tölt-
vén, Csongrád Mező Városában, Választota lakását, és tsak 13. krajtzár ezüstel,
Kezdeté el az Ő' Mesterségét, és Feleségül elvete magának, *Kováts Annát*, Futo
Kováts Mátyás; Érdemes Gazda Embernek, Hajadon Lejányát, a' melyel Három
gyermekeket Nemzetek, egy Lejányt, és Két férfiút, e' következendők.

Kováts Anna testvér néném Született 1792. Esztkendőben, Szent Jakab Havának
24^{dik} Napján.

Kováts János testvér Bátyám Született, 1795. Esztkendőben, Karátsony Havának,
21^{dik} Napján.

Én pedig ki ez Könyvnek Szerzője voltam, *Kováts Istvány* Születtem 1797. Esztkendő-
ben. Karátsony Havának, 10^{dik} Napján. Az felül emlitet *Kováts Anna* Nemző Édes
Anyánknak, az Sokat Igérő Világ, tsak kevésel kielégítette, mer 1804^{dik} Esztkendőben,
Szent János Havának 20^{dik} napján, Kisded gyermeki korunkban, Boldogul kimult
Közülünk ez Árnýék Világból,...

az Özvegségre Maradot Édes Atyánk, is mét meg Házasodot, ugyantsak
Csongrád Városában, *Vajo Erzsébet* nevezetű, Reformátos, Hajadon Lejányt, vet
feleségül! és Ezel Élt az Édes Atyánk 6. Esztkendőkig, és 1810. Esztkendőben, az Édes
Atyánk is Boldogul kimult ez árnyék Világból, 15^{dik} novemberben.

Az Édes Atyám Halála után, Volt egy Házatskánk és egy Szölötskénk, az Házat Lititácion el adták, az Mesterséghezvaló Szerszámokkal, és minden Házi Eszközökkel együtt, és azon pénz az Tutori kéz alá jöt, az Szölötskét pedig Arendában adta az Tutor, Ezeknek utána Az testvér Nénémet a' ki Közölünk öregeb lévén, Férhez ment, egy betsületes Paraszt emberhez. Kinek neve *Fekete* Istvány vala, ugyan tsak Csongrád, Mező Városának lakosa és ezel nemzetek több gyermekeket, és éltek az Isteni félelem alatt.

Az Testvér bátyám Pedig, az magyar Szüts Mesterséget tanulta, és fel is Szabadult, és betsületesen kitöltöte Vándorlo Idejit, és Nagy Kun Szent Mártonyban Választota magának lako Helyét, és Ot let Mester Emberé, és meg is Házasodot valami Szaszko nevezetűnek az Lejányát vette el feleségül, a' melyel több gyermekeket nemzetek, és az ő Szegény sorsokban, Jámborul éltek, és az Istent félték.

És engemet pedig mint kisebb testvért, 1811^{ben} November 10^{dik} Napján az Asztalos Mesterség tanulására adtak. *Vajda Mártony* Betsületes Asztalos Mester Úrhoz, ugyan tsak Csongrád Mező Városának érdemes Lakosa Volt, á kinél is el töltöttem Három Esztendőket az tanulásban, és 1814^{ben} Novem. 10^{dik} Napján fel szabadultam, és elementem Vándorlani, és 1816^{dik} Esztendőben a' midön Ki Vándorlótam Trieszben az Tenger Partján levő Nagy kikötő Városban, Ot volt első Szerentsém, az Orgona. és Klavir Művészség Szép Mesterségét látni, és azt ugy meg kedveltem, hogy Mingyárt azon Igyekeztem hogy kitanulhasam azon Szép Művészséget, és találtam is oly jo Embere, a' ki Négy Esztendőre fel Válat, *Lájbak* nevezetű Városban, mint Gráner Országnak Fő Városában, és ot Betsületesen az Idömet kitöltvén, és még az után Két és fél Esztendöket töltöttem az Vándorlásban mint Orgona és Klavir Művész Legény, és annak utána 1823^{dik} Esztendőben. Augusztus holnapnak 16^{dik} Napján Haza jöttem a Vándorlásból, Csongrád Mező Városában, és Ott kezdetem el az Orgona és Klavir Művészséget, az magam kezére, és az után 1824^{dik} Esztendőben meg Házasodtam, elvetem feleségül egy hajadon lejányt, a' melynek Neve Széka Rozália vala, Szarvasi Születés, meg esküdtem véle 14^{dik} Januáriusban. Az Édes Atya Kasai Születés volt, a' Melynek neve *Széka Antal* vala. Ispányi hivatalt viselt Szarvason, az Édes Anya pedig Aradi Születés volt. *Rehor Katalina* nevű.

Én Kovás Istvány, Széka Rozália Hitvesemel, e' követ kezendő Magzatokat nemzetük, az Úr! Isten Szent Nevének Ditsöitására, és Örökös feltartására, fel ajánljuk ezeket.

- 1^s *Kováts Antal* fiam Születet 1824^{dik} Esztendőben. September Holnapnak 6^{dik} napján. halva gyüt az Világra, és így az anya méhében Kereszteltetett meg. — Csongrádon született.
- 2^{dik} *Kováts Magdaléna* Lejányom Született 1825 Esztendőben. Julius Holnapnak 19^{dik} napján, egy Hétiig élt ez árnyék világban, és azután meg halt, Kereszt Atya volt *Getzi János* és Kereszt Anya volt *Simonits Erzsébet*. ez is Csongrádon Született.
- 3^{dik} *Kováts Emilia* Lejányom Születet Vásárhelyen 1826^{dik} Esztendőben Oktober Holnapnak 29^{dik} napján, mérték jegy alatt. Kereszt Atya volt *Molnár Istvány* és Kereszt Anya volt Szép Anna.
- 4^{dik} *Kovács Istvány* fiam Születet, Szeged Városában 1828^{dik} Esztendőben, November Holnapnak 20^{dik} napján, Bak jegy alatt. Kereszt Atya volt *Antonius Keláj* és Kereszt Anya volt.
- 5^{dik} *Kováts Ferentz* fiam Születet Szeged Városában. 1830 Esztendőben December Holnapnak 22^{dik} napján Vizöntő jegy alatt, Kereszt Atya volt *Antonius Keláj* és Kereszt Anya volt. Ertli Klára.

- 5^{dik} *Kováts Florián és Antal* fiam születet Szeged Városában 1933^{dik} Esztendőben. Május Holnapnak 4^{dik} napján. Rák jegye alat. Kereszt atya volt *Antonius Keláj* és Kereszt Anya volt. Ertli Klára.
- 7^{dik} Kováts Stanislaus és Eugenius, fiam. Született Szeged városában. 12^{dik} Novemberben 1835^{dik} Eszten. Oroszlány jegy alatt, Kereszt Atya volt *Antonius Keláj*. és Kereszt Anya volt *Ertli Klára*.
- 8^{dik} Kováts Rozália Lejányom Született Szeged Városában, 5^{dik} Januáriusban, 1838^{dik} Esztend. Kereszt Atya Farkas János Rokusi Kántor Kereszt anya Már Cetzilia.
- 9^{dik} Kováts Erzsébet Lejányom Született Szeged Várossában, 31^{dik} Októberbe 1841^{dik} Esztendőben. Kereszt Atya Farkas János Rokusi Kántor Kereszt any Már Cetzilia.

Figyelmeztetés az orgonák és művészetre.

Nemzetünk a' csinosodásban korszerűleg haladni törekedvén, annak egyik előmozdító eszköze: a' művészet' 's szépművek' méltánylása. Czélszerűnek látom e' tárgyruhi eszmémet, mind szellemi mind anyagi tekintetben itt nyilvánítani. — Szellemlég véve: milly ritkán találják el az emberek természetbeni hivatásukat, vagy ha eltalálják is, milly kevesen fejleszthetik-ki az anyagi erő' híjánja miatt; ha rejtezik emberben a' nagyra és szépre némi tehetség, mellyel a' művészvilágban fölléphet, azzal később, pályacélját kivívandó, ennek kiképezéseül, hol rá alkalom van, költséget 's több évi időt, áldoz, melly utóbbi — az idő t.i. — egy öntudatunak, ki tiszta észszel fontolgatja a' jelent 's jövőt, legdrágább. Pályáját végezvén, czélzatai vagy a' szerencse' balsága vagy részvétlenség miatt nem sikerülnek; e' veszeteség rá milly hatású, azt más, ki hasonló helyzetben nincs, nem képzelheti; ő érzi azt csupán és kénytelen tehetségét, a' természet' urának e' meghálálhatatlan adományát, 's egykori iparjának jutalmát nem arathatva, de másoknak sem használva, az örök semmisségbe temetni. Az angolok a' tudományosságban mi által vitták-ki az elsőséget minden más nemzet fölött? nemde az említett tárgyról bizonyos rendszerezet által! mik vajjon az angolok, francziák 's németeknél az előbbrehaladás' rugóösztoenei? nemde leginkább a' méltánylás és pártfogolás? távolítva egyszersmind minden olly kedcsüggesztő bá ásmódot, millyenekkel honi művészinket többnyire jutalmazni szokás, az által t.i., hogy minden szorgalom 's tökéletes mű készítése daczára is nemcsak a' szerződésben kitéüzött árt sok után járás mellett sem adják-ki, hanem a' művészt még gunyos lealacsonyító rágalomokkal is illetik. — Magam valék fültanuja bizonyos helyen, hol szóba jött a' külföld' művelődése 's előhaladása, 's többek közt az is, miért hogy hazánkban olly ritka tünemény a' jelesb tudós és művész? 's miért észre nézve a' magyar egy angollal sem mérközhetik? az elsőre az volt a' felelet: hogy a' külföldiek kénytelenek szemlélni és működni élelmök 's életkényelmök? megszerzése végett; a' magyar ellenben teli hassal bírván sem művelődéssel, sem pártfogolással nem gondol; már pedig hol lehetne azt inkább előmozdítani mint épen Magyarországbán, hol mellette éhséget sem kellene szenvedni! hogy egy angol értelmesb lény a' magyar-nál, ezt én sem tagadom; de hogy mi az oka? ezt azon említett körben senki sem fejté meg. Az angolok sem különösb 's jobb anyagból gyúrt művei a' természetnek, mint mi vagyunk; nekik sem osztogatá az bővebbkezőleg ajándékit; éghajlat sem okozza e' különbséget; hanem okozza az alkalom, mellyet ők kölcsönös súrlódások által

magoknak előidézni képesek; ne mellőztessék-el a' hazafi, ha épen nem volt volna is alkalma magát megismértetni; ne visellessünk a' haza' gyermeke iránt antipathiával, ha nyomos jeleit adja hivatása' czéljának, e' kép teremünk ingert 's ösztönt 's mindenki igyekezni fog a' tökély felé emelkedni, 's ekkor hazánk nem lesz a' külföld' adófizetője. Mindezt jelesül festé Csatári úr' ecsetje a' múlt-évi Társalkodó' 96^{dik} 's 97^{dik} számában közlött, Uti-Szemlék az élet mezején' czímű értekezésében. Csatári urat nincs szerencsém közelebrül ismerni, de rám nagy-hatásuk voltak czikkjei, melyekben az írók 's művészek' állapotját olly lelkesen rajzoló, miért is ohajtom: szüljön hazánk több illy melegkeblű hazafit.

De hogy czéломra térjek, hazánkban az orgonákra igen kevés figyelem van fordítva; e' tekintetben javaslom utánozot a' külföldieket, kik e' művészetben több élvezetet találnak, 's az orgonát nemcsak isteni-tiszteletre használják, hanem gyakran hangversenyt is adnak egyházaikban, számos hallgatóság előtt; nálunk hányadik orgonával lehetne ezt tenni? hányadikban találnánk tiszta hangzatra? majd az alább említendő elhanyagolások miatt, mit szülhetne ezen élvezet, ha nálunk divatoznék? nemde a' hangászat iránt. is nagyobb figyelemre ösztönzené a' közönséget? kivált olly orgona, melynek változatiban minden hang, melly fuvó, vagy vonós hangszerben létezik, utánozva van; miért nem kérkedhetünk több olly hangművészszel, millyen a' mi Liszt Ferenczünk? Ó is a' külföldön képezé tehetségeit! miért mutathat Olasz és Csehország több virtuozt? mert a' fiunak ott már gyermekkorában, az orgona' tiszta hangzata által, ha t.i. a' hangászatra hivatása van, idomulnak eszméji és fejlődhetnek. — *Anyagi tekintetben:* honnan származnak az elavult orgonák? miért váltatnak-fel olly gyakran újakkal, 's ismét ezek is miért romlanak-meg olly hamar, 's mikép kerülheti-el a' költségeket, miket ezek magok után vonni szokták? Szempontul veszek itt olly művet, melly tanult művész által létesült, 's melly mind az időmérséklet, mind a' tisztátalanság ellen lehetőségig mentesítve van 's a' közvizsgálatkor egy műértőnek szabad bírálata után tökéletesnek nyilványított. Tekintsük csak meg néhány és múlva: már kifordult akkori helyzetéből, tiszta hangzását már elveszté; illy hamari változásért sokan a' művészt okozzák, de hibásan! mert ugyan mi okozza azon változékonyságot, mint a' hideg, meleg, szárazság, nedvesség, 's a' mi legnagyobb ellensége a' tiszta hangzásnak: a' mindennapi porolás. Ide járul még némelly kántornak tisztaság-iránti hanyagsága, és valamely hiba mutatkozik *orgonájokbau* javítási szándékkal fognak olly munkához, minek megfelelni nem képesek; illy kontárkodást többször ismételve, végre több kárt mint hasznot tesznek; 's bármint akarák is a' közönséget megkímélni a' költségtől, többé nem segíthetvén, kénytelenek a' rongált művet rendes művész' kezébe adni. Soktól hallottam már dicsértetni némelly organistákat s' naturalistákat, mennyire értenek az orgonakészítéshez, milly jó mechanikusok, 's t. b.; ezt tőlük egészen én sem tagadom meg, ámde nem hihetem, hogy a' gyakorlatnál több a' theoria, a'. min rendszerint ollyanok építeni szoktak; úgy igen, ha a' kettő együtt párosul. Midőn már romlott orgoná-jokkal egy rendes művészre szorulnak, ismét más úton mozdítják elő mű' tartatlanságát azok, kik e' tárgyhoz felsőbb befolyással bírnak, a javításért szinte mint az újakért sajnálják az illendő árt: már pedig lehetetlen, hogy csekély árért a' művész tökélyvel működjék, mert nálunk, ha jót akarunk, türelem 's idő kívántatik; ez pedig költségnélkül nem esik meg; innen származnak azon gyakori költségek, mik többször az adózó közönség' erszényét jól meglapítják. Illy felesleg kiadásokat mikép kerülhetni-el? csak úgy, ha az orgonák jó értelmes művész', nem pedig a' természet' ügyelésére bízattak. Lám egy torony-óra, melynek egész műve vaskészület gondos vigyázat alá van adva, hogy meg ne romoljék; mennyivel nagyobb 's ügyesb gondviselést kíván még ama' sokféle anyagbul szerkesztett mű, t.i. az orgona, hogy

benne hiba ne történjék? hiszen ez köztudomás szerint egyik legdrágább bútora a templomoknak.

E' jó célú javaslatom ismételten ugyan, de ha divatba jövend, tapasztalható lesz idővel sikere és haszna; vajha e' közleményemnek lenne némi foganatja; hogy én azt nem haszonvágyból teszem, kiviláglík onnan, mert honunkban e' művészeti pályát nem egy magam futom. Így el fog maradni majd a' gyakori ujtás és javítgatás, 's az ezzel járó költségek: ekép mutathatunk majd két száz, sőt több éves rendszeren hangzó orgonákat.

Kováts István
Orgona- és zongora-művész Szegeden

**Die Autobiographie des Orgelbaumeisters
István Kováts (1797—1843)**

István Zombori

Im Aufsatz wird der Lebenslauf des Orgelbaumeisters in Szeged, István Kováts (1794—1843) dargestellt. Als die wichtigste Quelle dient dieser Verarbeitung die kurze Lebensbeschreibung des Meisters von 1831, die vor kurzem in den Besitz des Museums gelangte. Am Anfang dieser Schrift wird die Herkunft der Familie behandelt, wo die Achtung vor den Vorfahren auch ausgedrückt wird. István Kováts habe den Wunsch, von seinen Kindern ähnlicherweise geschätzt zu werden. Gleichzeitig versucht er, den Ruhm seiner Familie unvergänglich zu machen. Sein Eifer und Sorgfalt hat aber nach einigen Seiten nachgelassen, und weiter wurden bloss die Namen seiner nach dieser Zeit geborenen Kinder aufnotiert. Es kann also mit den Notizen auf den Rückblättern des Bibelbandes oder eines Kalenders verglichen werden. Dieses Verfahren war nämlich sehr üblich in dem 19. Jahrhundert. Der mittlere Teil des handschriftlichen Bandes enthält eine Liste der Arbeitslöhne seiner Gehilfen, an einer anderen Stelle wird der gesamte Katalog der Gerätschaft seiner Werkstatt angegeben.

Im Aufsatz wird de vollständige Text der Lebensbeschreibung veröffentlicht, weiter eine Abhandlung von Kováts über die Zustände der Orgeln in Ungarn, die er 1841 in der Zeitschrift „*Társalkodó*“ publizierte. Diese ist gewiss mehr als eine Fachpublikation: in der Schrift wird seine Besorgnis wegen der Rückständigkeit der heimischen Bildung und Künste Ausdruck gegeben. Es wird festgestellt, dass dem Wesen nach Ungarn den anderen Nationen, wie zB. der englischen, französischen oder deutschen nicht nachstehe, bloss die Umstände seien verschieden, diese und die Einstellung müssten also verändert werden. Er nimmt die Fortschritte der anderen Nationen zur Kenntnis, fordert aber die Besserung der heimischen Ergebnisse.

Die Schrift von István Kováts liefert dem Leser wertvolle Beiträge betreffs des bürgerlichen Gedankenguts in Szeged während der Reformzeit, und betreffs der Formierung des nationalen Bewusstseins. Ausser den Privatinteressen wird die Sorge für die ungarische Entwicklung ausdrücklich betont. Diese fragmentarische Schrift kann für wichtig gehalten werden: es bezeugt das Interesse der Bürger in Szeged für ihre Vorfahren, und gleichzeitig den Wunsch, ihr eigenes Leben bekanntzumachen.

IRODALOM

Kováts István

1981 Egy szegény pórfiú önéletrajza. Bp. Magvető, Tények és tanúk.

Nagy Zoltán

1956 Vedres István művészi munkássága (1765—1830). Bp.

Szigeti Kilián

1982 Régi magyar orgonák. Szeged, Bp.